

Publikacja sfinansowana przez Uniwersytet Śląski w Katowicach.
Copyright by Uniwersytet Śląski w Katowicach.

Recenzent naukowy:

prof. dr hab. Jacek Zieliński

Wydawca:

REMAR, www.remar-sosnowiec.pl

Korekta, skład komputerowy, przygotowanie do druku i druk:

REMAR, www.remar-sosnowiec.pl

e-mail: wydawnictwo@remar-sosnowiec.pl

ISBN: 978-83-61975-52-6

Uniwersytet Śląski Katowice

2011

Anna Czyż, Sebastian Kubas

Doświadczenia węgierskiej
transformacji ustrojowej –
od Jánosa Kádára do Viktora Orbána

Katowice 2011

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Rozdział I	13
1. Budowa i konsolidacja socjalizmu na Węgrzech w latach 1945-1956.....	13
1.1. Taktyka przejmowania władzy przez komunistów (1945-1947).....	16
1.2. System społeczno-politycznej opresji w czasach rakosizmu po 1947 roku.....	22
1.3. Odwilż i rewolucja narodowa (1953-1956)	27
Rozdział II	35
2. Kadaryzm	35
2.1. Początek kadaryzmu (1956-1962).....	35
2.2. Kadaryzm w dojrzałej formie – reformy gospodarcze (lata 60. i 70. XX wieku) ...	39
2.3. Ostatni etap reform gospodarczych w czasach kadaryzmu. Narodziny opozycji antysystemowej.....	46
2.4. Dziedzictwo kadaryzmu.....	51
Rozdział III	53
3. Czas przełomu	53
3.1. Rozwój opozycji antysystemowej, schyłek partii komunistycznej, obrady okrągłego stołu.....	53
Rozdział IV	63
4. Pierwsza dekada przemian ustrojowych na Węgrzech.....	63
4.1. Wybory parlamentarne w 1990 roku.....	63
4.2. Wybory parlamentarne w 1994 roku.....	69
4.3. Wybory parlamentarne w 1998 roku.....	72
4.4. Wybory samorządowe w 1990, 1994, 1998 roku.....	74
4.5. Opcja europejska i euroatlantycka w polityce zagranicznej Węgier po 1989 roku	79
4.5.1. Droga i wstąpienie Węgier do NATO	79
4.5.2. Proces akcesyjny do Unii Europejskiej.....	81

Rozdział V	85
5. Druga dekada przemian ustrojowych na Węgrzech	85
5.1. Wybory parlamentarne w 2002 roku	85
5.2. Wybory parlamentarne w 2006 roku	88
5.3. Wybory parlamentarne z 2010 roku	91
5.4. Wybory samorządowe w 2002, 2006, 2010 roku	95
5.5. Wybory do Parlamentu Europejskiego w 2004 i 2009 roku	97
Rozdział VI	101
6. System polityczny	101
6.1. Władza ustawodawcza (Zgromadzenie Krajowe)	102
6.1.1. Status prawny deputowanego	103
6.1.2. Tryb pracy	104
6.1.3. Organizacja wewnętrzna	105
6.1.4. Kompetencje	105
6.2. Władza wykonawcza (prezydent i rząd)	108
6.2.1. Głowa państwa	108
6.2.2. Rada Ministrów	112
6.2.3. Administracja publiczna i samorząd terytorialny	113
6.3. Władza sądownicza	116
6.3.1. Trybunał Konstytucyjny	117
6.4. Główne partie polityczne Węgier	119
6.5. Społeczeństwo obywatelskie	123
6.5.1. Stan współczesnego społeczeństwa obywatelskiego na Węgrzech	125
6.5.2. Dialog społeczny	126
Zakończenie	135
Bibliografia	137
Wykaz tabel	147

WSTĘP

Współczesne Węgry postrzegane są przez Polaków jako państwo bliskie, a Węgrów darzymy sympatią. Stare przysłowie mówi: Polak, Węgier, dwa bratanki i do szabli, i do szklanki. Słowa te podkreślają zażyłość obu narodów, które są w stanie żyć w zgodzie w czasach kryzysu i pokoju. To przysłowie ma także swój węgierski odpowiednik: Lengyel, magyar – két jó barát, együtt harcol, s issza borát, który jest równie popularny na Węgrzech. Prawdopodobnie przysłowie pojawiło się pod koniec XVIII wieku w chwili, gdy Polska zbliżała się do utraty niepodległości, a Węgry dawno już przestały być suwerennym krajem. Położenie geopolityczne, wielokrotne wspólne doświadczenia historyczne oraz podobne aspiracje państwowe wpłynęły na poczucie więzi, która ma wyjątkowy charakter we współczesnej Europie. W 2007 roku parlamenty RP i Węgier ustanowiły dzień 23 marca Dniem Przyjaźni Polsko-Węgierskiej.

Nasza wzajemna historia spletała się wielokrotnie, by wspomnieć tylko o córce Władysława Łokietka, Elżbiecie, która była żoną pierwszego nie-Arpada na tronie Węgier, czyli Karola Roberta, a ich syn Ludwik po śmierci Kazimierza Wielkiego objął tron w Krakowie. Z kolei córka Ludwika, Jadwiga, pierwsza kobieta-król naszego kraju, do dzisiaj darzona jest przez Polaków wielkim szacunkiem i sympatią. Za czasów Jagiellonów, Władysław, najstarszy syn Kazimierza Jagiellończyka, był jednocześnie królem Czech i Węgier, a jego syn Ludwik – jako król Węgier – poprowadził wojska na wojnę z Turkami. Zginął pod Mohaczem w 1526 roku. Ta data uznawana jest przez historyków za utratę pełnej niezależności Węgier i początek rozbicia kraju. Takich postaci wspólnych dla obu narodów jest więcej. Józef Bem, którego pomnik stoi w Budzie, niedaleko mostu Małgorzaty, dobrze wpisuje się w ten nurt. Przyjaźń Fryderyka Chopina i Franciszka Liszta, która niestety nie przetrwała próby czasu, wydaje się jednak potwierdzać tezę o bliskości Polaków i Węgrów.

Ale czy ta bliskość ma jedynie wymiar historyczny? Niestety wydaje się, że dzisiejsza wiedza Polaków o kraju położonym nad Dunajem jest niewystarczająca i zazwyczaj nie wychodzi poza znajomość – w najlepszym wypadku – kilku informacji o dawnych i obecnych Węgrach i ich państwie. Dlatego też autorzy niniejszej publikacji postanowili przybliżyć fakty, przedstawić własne analizy współczesnych Węgier koncentrując się na politycznym i społecznym aspekcie rozwoju tego kraju od 1945 do 2011 roku. Efekty rozpoczętej ponad dwie dekady temu transformacji ustrojowo-politycznej, widoczna zmiana w postawach społecznych wpływają zarówno na decyzje podejmowane przez polityków, jak i na postrzeganie tego państwa na arenie międzynarodowej.

Praca jest poświęcona problematyce transformacji ustrojowej na Węgrzech,

jaka dokonała się w tym kraju od początku przemian politycznych, gospodarczych i społecznych przełomu 1989 i 1990 roku i objęła swoim zasięgiem region Europy Środkowej i Wschodniej. Pojęcie transformacji ustrojowej rozumianej jako „pewna faza radykalnej zmiany ładu społecznego w aspekcie formalnoprawnym”¹ jest jednym z pojęć stosowanych w politologii na określenie procesu zmian zachodzących w tej części Europy po upadku „żelaznej kurtyny”. W przypadku Węgier i innych państw Europy Środkowo-Wschodniej zmiany te oznaczały w sferze politycznej przejście od systemu autorytarnego do demokracji, czyli m.in. przyjęcie zasady trójpodziału władzy państwowej, ustanowienie rządów prawa, przeprowadzenie wolnych wyborów do organów przedstawicielskich, wprowadzenie zasady pluralizmu partyjnego, przestrzeganie podstawowych praw i wolności obywatelskich.

Bezpośrednią przyczyną obecnej sytuacji na Węgrzech są zarówno integracyjne zjawiska występujące w Europie, globalizacja o światowym wymiarze, ale także przedtransformacyjne procesy, których geneza sięga do czasów zakończenia II wojny światowej, a kończy się pod koniec lat 80. XX wieku. Za cel swoich analiz autorzy postawili próbę znalezienia odpowiedzi na pytanie: ile we współczesnych Węgrzech i wśród ich obywateli jest postaw o charakterze modernizacyjnym, a ile odwołań do historii i poczucia nostalgii za tym, co było zarówno dobre, jak i złe? Dlatego też tezę, jaką przyjęto w rozważaniach, jest kwestia endogenicznych i egzogenicznych uwarunkowań transformacji polityczno-ustrojowej Węgier po upadku systemu socjalistycznego.

Trudno przedstawić sytuację współczesnych Węgier bez odwołania się do historii, nawet tej niedawnej, gdyż odciska ona swój ślad na świadomości obywateli i poczynaniach polityków. Węgry (węg. *Magyarország*) jako kraj w Europie Środkowej posiada wielowiekową tradycję własnej państwowości. Sięga ona czasów króla Stefana I (IX/X w.). Niestety czasy świetności budowane przez pierwszą rodzimą dynastię Arpadów, a potem kontynuowane przez Andegawenów i innych władców, zakończyły się w XVI w. wraz z najazdem Turków. Pod koniec XVII wieku Habsburgom udało się zjednoczyć kraj i wypędzić Turków. W 1867 roku dochodzi do powstania Austro-Węgier. W XX wiek Węgry wkroczyły jako imperium będąc ogromnym bytem politycznym, skupiającym w sobie wiele różnych narodów. Takie były także wcześniejsze Węgry w okresie późnośredniowiecznej i renesansowej świetności, to znaczy wielonarodowe. I do dzisiaj ten aspekt ciąży na stosunkach z sąsiadami, stanowiąc ważny element polityki wewnętrznej oraz zagranicznej. W trakcie swojej historii Węgrzy podbili Chorwatów, Słowaków, ponadto udało się im stworzyć kuratelę nad Serbami, a rumuński Siedmiogród przez wiele wieków uznawany był za ostoję węgierskiej kultury narodowej. W drugiej połowie XIX wieku, gdy doszło do stworzenia wspólnej austro-węgierskiej monarchii, Chorwaci, Słowacy, Serbowie, Rumunii, część zachodnich Ukraińców, znaleźli się w Królestwie Węgierskim. Austro-Węgry przegrały wojnę, musiały przystać na warunki podyktowane przez zwycięzców. Węgry uznały swoją porażkę w Trianon 4 czerwca 1920 roku, wtedy też zmuszone zostały do oddania dwóch trzecich zajmowanych terenów i tyle samo utraciły ludności. Odtąd, aż po dzisiaj, Trianon jest symbolem narodowej żałoby. A konsekwencje tego faktu sta-

1 Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej. Red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Lublin 2005, s. 9.

nowią podstawę ważnych debat politycznych. Wraz z utratą dawnych terenów poza granicami Węgier pozostało wielu członków narodu. Losy mniejszości węgierskiej w sąsiednich krajach są kwestią o newralgicznym charakterze na scenie społeczno-politycznej.

Próba odbudowy powojennej państwowości nie była wolna od licznych zawirowań. Po 1918 roku Węgry krótko cieszyły się demokracją, po której nastąpił kilkumiesięczny czas budowy pierwszej poza Rosją republiki socjalistycznej. Ostatecznie Węgry, podobnie jak wiele krajów Europy, przyjęły ustrój autorytarny, na czele którego stanął Miklós Horthy. Podczas II wojny światowej Węgry opowiedziały się po stronie państw osi. Aż do 1944 roku przez teren tego kraju nie przetoczyła się żadna nawałnica wojenna, a obywatele znali wojnę jedynie z gazet i radia. Dopiero gdy M. Horthy poważnie zaczął rozważać wyjście z wojny i poparcie Aliantów, Adolf Hitler usunął go ze stanowiska zastępując fanatycznie oddanym Ferencem Szálasim. W 1944 roku z Węgier zaczęto deportować Żydów do obozów koncentracyjnych. Węgry przegrały wojnę, ale o ich losie zdecydowano jeszcze przed jej końcem – podobnie jak inne państwa regionu, weszły w skład tzw. bloku wschodniego, w którym przywództwo należało do Związku Radzieckiego.

Niniejsza praca składa się z sześciu rozdziałów. Pierwszy prezentuje proces ustanawiania i konsolidacji systemu socjalistycznego na Węgrzech w pierwszej powojennej dekadzie. Do 1947 roku komunistom udało się przejąć władzę w tym kraju. Od tego momentu aż do 1956 roku węgierski reżim był najcięższym po radzieckim w tej części Europy. Walnie przyczynił się do tego Mátyás Rákosi, zwany najlepszym uczniem Józefa Stalina. Ale gdy ten drugi umarł, a Nikita Chruszczow upublicznił informacje o jego bestialskiej polityce, w bloku wschodnim rozpoczęła się odwilż. Węgrzy musieli odreagować ciężkie warunki, w jakich żyli przez niemal dekadę. Nie uspokoiła ich nawet decyzja Kremla o pozbawieniu stanowisk państwowych M. Rákosiego. W październiku 1956 roku Węgrzy dali wyraz swojej odwadze i braku pokory na dyktowane przez obce mocarstwo warunki. Rozpoczęli powstanie narodowe, na czele którego stanął socjalistyczny premier Imre Nagy. I mimo że walkę przegrali, stali się bohaterami w walce o wolność. Próba rozliczenia się z powstaniem z 1956 roku do dzisiaj się nie zakończyła. Nie jest sprawą łatwą ustalenie czy wszyscy broniący się przed upadkiem komuniści byli źli i czy zasługują na potępienie. Nie ma też jednej odpowiedzi na pytanie, czy wszyscy powstańcy walczyli przeciwko okupacji radzieckiej, czy tylko przeciwko zdeformowanej wersji stalinowskiego socjalizmu.

Drugi rozdział poświęcony jest ponad trzydziestoletniemu okresowi rządów Jánoša Kádára. We współczesnej społecznej świadomości kadaryzm postrzegany jest raczej pozytywnie. Rozdział próbuje przyjrzeć się temu zjawisku dokładnie. Od 1956 roku niemal do końca socjalizmu na Węgrzech stanowisko pierwszego sekretarza Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej piastował János Kádár. Ta postać wywołuje obecnie wiele sporów. Nie ma jednoznacznej odpowiedzi na pytanie czy Węgrzy zawdzięczają mu więcej, czy też był on karierowiczem, który stanął na czele państwa, gdyż nie miał innego wyboru. Próby reform gospodarczych podejmowanych przez jego ekipę ostatecznie nie powiodły się, co gorsza kryzys z końca lat 80. XX wieku był przez niego lekceważony. Jednakże w tym czasie znalazło się grono reformatorów w łonie partii komunistycznej, którzy zdołali przejąć stery rządów i rozpoczęli proces zmian wewnętrznych. Ale nie byli w stanie odwrócić fatum, jakie niósł za sobą pogłębiający się kryzys zarówno na Węgrzech,

jak i w całym bloku wschodnim. Musieli podjąć rozmowy z opozycją, która z roku na rok stawała się silniejsza. Upadek socjalizmu w Europie Środkowej i Wschodniej przyczynił się do tego, że Węgry wstąpiły na drogę transformacji ustrojowej.

W trzecim rozdziale dokonana została analiza okresu, w którym następował powolny zmierzch omnipotencji partii komunistycznej, a państwo chyliło się ku upadkowi. Pojawienie się reformatorskiego skrzydła w łonie rządzącej partii nastąpiło w czasie, gdy opozycja antysystemowa stawała się coraz silniejsza. Ostatecznie doszło do negocjacji obu stron i łagodnej formy zastąpienia systemu politycznego.

Rozdziały czwarty i piąty stanowią próbę analizy wydarzeń politycznych mających istotne znaczenie dla przebiegu procesu demokratyzacji w ujęciu chronologicznym. W rozdziale czwartym jest zatem mowa o doświadczeniach pierwszej dekady przemian politycznych na Węgrzech – od roku 1990, czyli od pierwszych wolnych i demokratycznych wyborów parlamentarnych, poprzez wybory do Zgromadzenia Krajowego w roku 1994 i 1998, następnie kolejne w latach 90. wybory samorządowe (w 1990, 1994 i 1998 roku), aż po proces integracji europejskiej i euroatlantyckiej, który w tej dekadzie zakończył się dla Węgrów przystąpieniem do Sojuszu Północnoatlantyckiego w 1999 roku oraz rozpoczęciem negocjacji akcesyjnych z Unią Europejską, której członkiem Węgry zostały w roku 2004. Rozdział piąty stanowi kontynuację problemów badawczych według podobnego schematu, jak w przypadku rozdziału trzeciego – analizie poddano kolejne elekcje parlamentarne od 2002 roku poprzez wybory z 2006, aż do ostatnich wyborów w roku 2010 opisując życie polityczne omawianego okresu, następnie scharakteryzowano wybory samorządowe w latach 2002, 2006 i 2010 oraz pierwsze na Węgrzech wybory do Parlamentu Europejskiego i ich wpływ na wewnętrzną scenę polityczną.

Rozdział szósty omawia zagadnienia związane z funkcjonowaniem systemu politycznego na Węgrzech, czyli „całokształtu działających instytucji politycznych (o charakterze prawnym) oraz stosunków między nimi, a także zasad działania i systemów normatywnych, na podstawie których one działają”². Przedmiotem analizy stała się władza ustawodawcza (kompetencje, tryb pracy, organizacja wewnętrzna parlamentu, status prawny deputowanego), władza wykonawcza (prezydent, rząd, administracja publiczna), władza sądownicza, partie polityczne istniejące na węgierskiej scenie politycznej oraz społeczeństwo obywatelskie. Podstawę opracowania zasad funkcjonowania omawianych instytucji stanowił tekst konstytucji Republiki Węgierskiej z 1949 roku, jak również tekst nowej konstytucji Węgier z 2011 roku, co umożliwiło przedstawienie zmian wprowadzonych do węgierskiego systemu politycznego w wyniku uchwalenia nowej ustawy zasadniczej.

Publikacja powstała w wyniku zainteresowań naukowych autorów, którzy są adiunktami w Zakładzie Systemów Politycznych Polski i Państw Europy Środkowej i Wschodniej Uniwersytetu Śląskiego. Autorzy wielokrotnie odwiedzali różne zakątki Węgier starając się poznać kulturę i sytuację życiową obywateli tego kraju. Jest to konieczne, jeśli chce się przedstawić adekwatny obraz społeczeństwa i państwa, które – podobnie jak Polska ponad dwadzieścia lat temu – zerwało z socjalizmem i przechodzi przez proces modernizacji.

2 M. Barański, E. Pioskownik: Wstęp. W: Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej. Ustrój, organy władzy, partie polityczne. Red. M. Barański. Katowice, s. 16.

W pracy zostały zastosowane zróżnicowane metody badawcze – metoda historyczna, metoda systemowa, analizy i syntezy, metoda instytucjonalna, a podstawa źródłowa opiera się na licznych publikacjach, artykułach czy materiałach internetowych polskich, anglojęzycznych, jak i oryginalnych tekstach aktów prawnych.

WYKAZ TABEL

- Tabela nr 1. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Krajowego na Węgrzech w 1990 r.
- Tabela nr 2. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Krajowego na Węgrzech w 1994 r.
- Tabela nr 3. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Krajowego na Węgrzech w 1998 r.
- Tabela nr 4. Liczba radnych w gminach węgierskich
- Tabela nr 5. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Krajowego na Węgrzech w 2002 r.
- Tabela nr 6. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Krajowego na Węgrzech w 2006 r.
- Tabela nr 7. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Krajowego na Węgrzech w 2010 r.
- Tabela nr 8. Wyniki wyborów parlamentarnych na Węgrzech w latach 1990-2010
- Tabela nr 9. Poziom frekwencji w wyborach parlamentarnych w latach 1990-2010
- Tabela nr 10. Liczba radnych w gminach węgierskich
- Tabela nr 11. Poziom frekwencji wyborczej w wyborach samorządowych w latach 1990-2010
- Tabela nr 12. Wyniki wyborów do Parlamentu Europejskiego na Węgrzech w 2004 r.
- Tabela nr 13. Wyniki wyborów do Parlamentu Europejskiego na Węgrzech w 2009 r.
- Tabela nr 14. Wyniki wyborów do Parlamentu Europejskiego na Węgrzech w roku 2004 i 2009